

30. Збірник рекомендацій по обстеженню сільськогосподарських угідь та складських приміщень на виявлення карантинних шкідників, хвороб та бур'янів / А.Г. Білик, Ю.Е. Клечковський, Ю.П. Загорулько та ін. — Одеса : КПОМД, 2009. — 62 с. (ілюстр. кол. рис.).

31. Методологія оцінювання стійкості сортів пшениці проти шкідників і збудників хвороб / С.О. Трибель, М.В. Гетьман, О.О. Стригун, Г.М. Ковалишина, А.В. Андрущенко. — К.: Колобіг, 2010, — 392 с. (ілюстр. кол. рис.).

УДК 595.7:633.1

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ЕНТОМОЛОГІЇ НА ПОЛТАВЩИНІ

Ю.В. БІЛЯВСЬКИЙ, О.Ю. МАТВЄЄВА
Полтавський інститут АПВ ім. М.І. Вавилова УААН

Розкрито історичні аспекти становлення і розвитку сільськогосподарської ентомології як науки. Приведено найсуттєвіші результати досліджень видатних учених-ентомологів Полтавщини.

К л ю ч о в і с л о в а : історія, ентомологія, дослідження, Полтавщина

История развития сельскохозяйственной энтомологии на Полтавщине. Белявский Ю.В., Матвеева О.Ю.

Раскрыты исторические аспекты становления и развития сельскохозяйственной энтомологии как науки. Приведены наиболее существенные результаты исследований выдающихся ученых-ентомологов Полтавщины.

К л ю ч е в ы е с л о в а : история, энтомология, исследования, Полтавщина

History of development of the entomology in the Poltava area. Beljavskij J.V., Matveeva O.J.

Historical aspects of becoming and development of an agricultural entomology as sciences are opened. The most essential results of the studies prominent scientists-entomologists of the Poltava area are brought.

K e y w o r d s : history, entomology, researches, Poltava region

У XIX столітті практичної ентомології, як окремої науки, ще не існувало. Були відсутні ентомологічні відділи на дослідних станціях. Ентомологія становила частину зоології, а її завдання зводилися виключно до вивчення біології комах. Шкідників вивчали відірвано від рослин, яких пошкоджував даний вид. У той час заходи проти шкідників, як правило, рекомендували без належної дослідної перевірки їх доцільності та економічної вигоди. Тому, з метою обґрунтованого захисту посівів від шкідників у 80-х роках XIX століт-

тя, в низці великих міст України були створені спеціальні ентомологічні комісії (Колобова, 1959). Не виключенням стала і Полтава. Вперше питання про запровадження посади Полтавського губернського ентомолога та створення спеціальної ентомологічної станції було поставлено у 1887 році на VII ентомологічному з'їзді. На той час одна із перших характеристик видового складу комах-шкідників агроценозів Полтавщини була зроблена В.І. Філіп'євим у 1883 році. У своїй роботі він описав 36 видів найпоширеніших шкідників по-

лів, саду, городу. Серед них значне місце відведено детальному опису шкідників зернових злаків — сарані італійській, хлібним жукам та ґрунтозаселяючим шкідникам. Більш узагальнені та систематизовані дані про видовий склад шкідників посівів сільськогосподарських культур колишньої Полтавської губернії та їх поширення по її території з'явилися у 1904 році. Цей звіт був досить солідним виданням, що містило 2 карти, 4 діаграми та 34 картограми (Бородин, 1914).

Офіційно посаду губернського ентомолога на Полтавщині було ухвалено в 1909 році, на чергових Губернських земських зборах. Головним його завданням був облік і спостереження за поширенням та шкідливістю комах на посівах сільськогосподарських культур та надання рекомендацій місцевому населенню з питань ефективної боротьби з ними (Короткий огляд..., 1929, вип №83: с.24-27).

Першою та єдиною в Росії науковою установою на той час була Полтавська сільськогосподарська дослідна станція. Родовід станції започаткований листопадом 1884 року, коли за ініціативою Полтавського сільськогосподарського товариства, на підставі громадсько-державного статусу було створено перше в Росії Полтавське дослідне поле, результати досліджень якого мали вагомий внесок у еволюцію вітчизняної ентомології (Гриб, Чуйко, 1991).

Саме в цій установі у 1910 році створено відділ сільськогосподарської ентомології. На посаду завідуючого відділом запросили кваліфікованого спеціаліста-ентомолога Миколу Васильовича Курдюмова. Багато уваги М.В. Курдюмов приділяв вивченню шкідливих перетинчастокрилих, з яких започаткувалося формування унікальної колекції комах-шкідників польових культур. Вченим відділу довелося першими прокладати шлях дослідного вивчення шкідників, розробляти методiku досліджень і визначати завдання та напрям подальшої роботи. Особливу увагу приділяли вивченню біології шкідників польових

культур, та впливу на їх чисельність комплексу агротехнічних заходів (Писаренко та ін., 1999).

Науковці досконало досліджували маловивчених комах — шкідників агроценозів Полтавської губернії, зокрема, бруслинову і ячмінну попелиці, пшеничного пустоцвітого і смугастого трипсів, хлібного клопика, жуків і метеликів. Визначених і досліджених комах збирали і зберігали, створюючи таким чином унікальну колекцію комах-шкідників сільськогосподарських культур.

За період 1910-1914 рр. вченими ентомологічного відділу опубліковано більше 30-ти робіт. Найвідоміша праця М.В. Курдюмова (1913 р.) «Главнейшие насекомые, вредящие зерновым злакам в Средней и Южной России», не втратила своєї актуальності й нині. У ній автор дав біологічну характеристику понад 70 ентошкідникам зернових культур. В передмові книги А.В. Знаменського «Насекомые вредящие полеводству...» зазначається, що «Единственное руководство, соответствующее основным требованиям, если не считать ряд популярных брошюр, предназначенных главным образом для селян, была книга Н.В. Курдюмова — «Главнейшие насекомые, вредящие зерновым злакам в Средней и Южной России» (Знаменский, 1926). Талановитим вченим вдалося зібрати у відділі прекрасну ентомологічну бібліотеку, переважно закордонного видавництва, що нараховувала більше 3000 томів.

Восени 1911 року М.В. Курдюмов відбув у відрядження до Зоологічного музею Імператорської академії наук (м. Петербург). В лютому 1912 р. він побував у музеях Західної Європи, де оглянув колекції Drs. A Forster «L. Mayr в K.K. Hofmuseum, Вена», Ratzeburg'a в Еберсвальде (в лісній академії) та Rheinhard'a і Walther'a в Берліні (в Museum fur Naturkunde). Крім того, він відвідав ентомологічну станцію у Вені, зоологічну лабораторію у сільськогосподарській школі в Портічі, поблизу Неаполя, головну дослідну станцію з лісної справи в Еберсвальде, поблизу Берліну.

За 10 років наукової діяльності М.В. Курдюмов надзвичайно багато зробив для розвитку ентомології як науки. Протягом цього періоду не було жодної визначної події в російській ентомології, в якій він не брав би активної участі. До речі, згідно з матеріалами Першого з'їзду діячів з прикладної ентомології (м. Київ, 1913 р.), М.В. Курдюмов вперше поділив прикладну ентомологію на медичинську і сільськогосподарську, а останню, в свою чергу, на зоотехнічну та рослинницьку (Фабрикант, 1913: с. 36-40). Рослинницька ентомологія визначалася ним як «наука про пошкодження рослин шкідниками», і була тією дисципліною, яку мали вивчати на сільськогосподарських науково-дослідних станціях. З цього часу прикладна ентомологія починає використовувати методи польового дослідження — визначального і специфічного методу науки про рослинництво (Вернадський, 1994).

З метою збору відомостей про шкідників та хвороб сільськогосподарських рослин і пропаганди раціональних заходів зменшення їх шкодочинності у 1914 році Департаментом Землеробства було створено положення про Ентомологічне Бюро та запрошено на місце Полтавського Губернського Ентомолога молодшого спеціаліста Відділу Землеробства з прикладної ентомології Д.Н. Бородіна. Відомості про шкідників та пошкоджених ними рослин в губернії збирав персонал Бюро під час поїздок по губернії, а також спеціальні кореспонденти, які знаходилися в різних уїздах, та надсилали відповідну кореспонденцію. До кінця 1914 р. кількість кореспондентів становила 639 чоловік. Шкідників польових культур визначали у відділі сільськогосподарської ентомології, співробітники якого тісно співпрацювали з колективом Першого ентомологічного Бюро Полтавської губернії, надаючи відповідну допомогу.

Неодноразово, перебуваючи на Полтавському дослідному полі, В.І. Вернадський писав: «...Вчера рано утром (12.04.1918 г.) был с В.Ф. Николаевым на Опытном поле. Говорил с

С.Ф. Третьяковым, А.В. Знаменским. Хорошее впечатление. Приятно видеть учреждение, где идет преемственная научная работа. И сейчас после смерти талантливого энтомолога Курдюмова, в энтомологическом бюро работает Знаменский, интересный и преданный делу энтомолог», «...здесь есть научно-работающие: ботаник и энтомолог (мухи) В.Ф. Николаев, миколог Н.Ф. Николаев, два надежных энтомолога (ихневмоны и земляные блохи) Оглоблины, ботаник Ящуровский, орнитолог Гавриленко, энтомолог Знаменский и т.д.» (Вернадський, 1994: с. 70).

В 1922 р. вперше в радянській пресі О.В. Знаменським були висвітлені основні результати американських дослідів щодо застосування літаків у боротьбі з шкідниками, що привернуло увагу до цього методу й сприяло його розвитку в СРСР. У 1927-1929 рр. О.В. Знаменський приділяв багато уваги вивченню ентомофауни ґрунту та біокліматології. На підставі вивчення компонентів ґрунтових біоценозів ним були розроблені діагностичні таблиці для визначення личинок найбільш важливих груп шкідників, що набули широкого розповсюдження.

Регулярні спостереження за динамікою шкідників вперше були розпочаті ентомологічним відділом Полтавської станції, який розробив методику спостережень. Так, 1924 року в Наркомзем подано було проект про організацію всеукраїнської мережі спостережних пунктів. Така мережа була вперше організована в 1925 році, але проіснувала лише до осені 1928 року. За тим же проектом у РСФРР закладено мережу пунктів та організовано «службу обліку стану і руху шкідників». Згодом вчені Полтавського відділу організували 20 пунктів спостереження, що стали початком нової організації «Служби шкідників», організованої Центральною станцією захисту рослин після проведення адміністративної реформи (Короткий огляд..., 1929, вип. №83: с. 24-27).

1929 року у відділі проводили дослідження ряду препаратів радянської

промисловості, що застосовували проти шкідників: паризька зелень, фтористий барій та натрій, кремнефтористий барій і тютюновий екстракт. Питання хімічного методу захисту рослин вперше було піднято на Всесоюзному з'їзді по захисту рослин у 1932 році.

У 1931 р. за постановою Президії ВАСГНІЛ і колеції Наркомзему УРСР станція була перетворена в Український науково-дослідний інститут кормів. Це перетворення було закономірним і обґрунтованим, адже проблеми кормовиробництва були одним із завдань першої програми Полтавського дослідного поля. З цього часу особлива увага тут приділялася вивченню головних шкідників кормових культур.

У перші повоєнні роки співробітниками відділу під керівництвом Г.М. Колобової було зареєстровано 200 видів шкідників багаторічних трав, серед яких особливу увагу приділяли квітковому, бруньковому та бобовому комахам, галовому тіхусу, бруньковому і стебловому апіону, мінуючим мухам, листокруткам, люцерновій молі і клопу та ін. Г.М. Колобовою узагальнено матеріали про шкідників багаторічних бобових і злакових трав за 1927-1968 рр., розроблено заходи боротьби з ними (Колобова, 1959).

Пізніше відділом захисту рослин під керівництвом Т.О. Гокунь продовжували дослідження з вивчення ґрунтових шкідників: біологія, поширення, заходи боротьби. А вже з 1970 року відділом було розпочато систематичне вивчення впливу рекомендованих в області сівозмін на динаміку чисельності і шкідливості головних шкідників польових культур, особливо кукурудзи та гороху. На основі зібраної інформації виявляли основні фактори, що впливають на масове розмноження шкідливих комах, визначали вплив окремих агротехнічних заходів на динаміку їх чисельності. Т.О. Гокунь та М.П. Темнохун розробили й впровадили систему заходів захисту насінневих посівів люцерни від шкідників.

З 1987 року більше уваги стали приділяти складовим інтегрованого захисту сільськогосподарських культур, які включали біологічні, агротехнічні та альтернативні (обробка насіння) методи захисту рослин із мінімальним використанням хімічних засобів.

Нині науковці лабораторії вивчають вплив біологічної та альтернативної систем удобрення на фітосанітарний стан посівів, урожайність та якість насіння озимої пшениці і сої. Дослідження спрямовані на удосконалення інтегрованого захисту сільськогосподарських культур у боротьбі зі шкідниками та хворобами, а також на вивчення екологічно безпечних засобів підвищення продуктивності рослин. Проводиться моніторинг фітосанітарного стану посівів польових культур у Полтавській області та надаються необхідні рекомендації із захисту сільськогосподарських культур від шкідників і хвороб.

Співробітники лабораторії агроєкології та захисту рослин продовжують історичні довгострокові досліді: беззмінний посів озимого жита – 125 років (рік закладки – 1884); цілина – 116 років (закладений у – 1893 році); зберігають та поповнюють колекцію комах-шкідників, започатковану М.В. Курдюмовим у 1907 році. Ця унікальна колекція допомагає вченим-ентомологам у визначенні шкідників, які рідко зустрічаються в посівах польових культур. Колекція представлена шкідниками сільськогосподарських культур, надісланими з різних куточків колишнього СРСР. На сьогоднішній день стан колекції, якій у 2007 році виповнилося 100 років, добрий, її постійно підтримують у належному стані.

Отже, виходячи з усього викладеного слід вважати, що оригінальні та прогресивні ідеї вчених-ентомологів Полтавщини були визначальними у початковий період становлення вітчизняної сільськогосподарської ентомології як науки.

Література

- Бородин Д.Н.* Первый отчёт о деятельности энтомологического бюро и обзор вредителей Полтавской губернии. — Полтава: Электрическая типография Д.Н. Подземского, 1914. — № 1. — 87 с.
- Вернадский В.И.* Дневники 1917 — 1921 гг. — К.: Наукова думка, 1994. — С. 70.
- Гриб Н.И., Чуйко В.К.* Полтавская ордена трудового Красного Знамени сельскохозяйственная опытная станция им. М.И. Вавилова — К.: Лыбидь, 1991. — 232 с.
- Знаменский А.В.* Насекомые, вредящие полеводству. Часть 1. Вредители зерновых злаков / Труды Полтавской с.-х. опытной станции. — Полтава, 1926. — Вып. 50. — 296 с.
- Колобова А.Н.* Краткие итоги и обзор работ по энтомологии // Юбилейный сборник научных трудов, посвящённый 70-летию Полтавской опытной станции. Под ред. М.П. Елсукова, И.И. Власюка, А.П. Мовсисянца. — К., 1959. — С. 120-134.
- Короткий* огляд робіт Полтавської сільськогосподарської дослідної станції, 1927-1928. — Полтава-Поліграф, 1929. — Вип. №83. — С. 24-27.
- Писаренко В.М., Пищаленко М.А., Гокунь Т.О.* Місце та роль Полтавської державної сільськогосподарської дослідної станції ім. М.І. Вавилова у становленні та розвитку вітчизняної прикладної ентомології / Вісник ПДАА. — 1999. — №4. — С. 18-23.
- Фабрикант А.О.* Первый съезд деятелей по прикладной энтомологии в Киеве. — 1913 год. — С. 36-40.

УДК 632.6/.7

ЕНТОМОЛОГІЧНІ ШКОЛИ В ІНСТИТУТІ ЗАХИСТУ РОСЛИН НААНУ *

М.В. КРУТЬ

*Інститут захисту рослин Національної академії аграрних наук України, вул.
Васильківська, 33, Київ, 03022, Україна,
e-mail: plat_prot@ukr.net*

Як відомо, найважливішим резервом для отримання додаткової високоякісної сільськогосподарської продукції є захист рослин, який ґрунтується на інтеграції різних методів — агротехнічного, біологічного, хімічного, біотехнічного тощо. Стосовно розробки концепції «Інтегрований захист рослин» значні досягнення разом з іншими має й наша установа — Інститут захисту рослин Національної академії аграрних наук України. В сучасному розумінні **інтегрований** — це захист рослин, спрямований на довгострокове регулюван-

ня розвитку та поширеності шкідливих організмів до економічно невідчутного рівня на основі фітосанітарного прогнозу, економічних порогів шкідливості, дії корисних організмів, енергоощадних і природоохоронних технологій (ДСТУ 4756:2007).

Концепція «Інтегрований захист рослин» є прикладом цілісності комплексу знань із різних галузей наук, що мають відношення до захисту врожаю. Філософські ж її основи, як визнає світовий досвід, належать ентомологам (Jacobsen Batty J., 1997). На різних етапах прове-

* Стаття підготовлена за матеріалами про вчених-ентомологів, зображених як у статтях, так і їх особистих справах.